Chij, het gouden gras van Kirgizië

en de kleurige chij-matten die bescherming bieden

Tekst en foto's: Inge Evers.
Tekeningen: Henk Beukers.

Inge Evers heeft regelmatig artikelen over vilt voor ons blad geschreven. Meer dan eens heeft zij in Hongarije deelgenomen aan bijeenkomsten van viltspecialisten, onder meer in de zomer van 1988. Toen verzamelde zij de gegevens voor dit artikel over "chij" en maakte daarbij de instructieve foto's. Chij (spreek uit: tsjie) is steppegras. Het wordt met wol in patroon omwikkeld en daarna "geweven"; deze matten heten eveneens chij.
Dit artikel is vooral zo interessant, omdat deze techniek voor de meesten van ons onbekend is en we niet snel in de gelegenheid zullen zijn de mensen te ontmoeten die de chijmatten nog maken. Bovendien is het interessant te lezen hoe een dergelijke bijeenkomst verloopt.

Het is nu al weer een tijd geleden dat ik voor de vierde keer Kecskemét binnenreed en de auto parkeerde bij het Szorekatenuszmuseum. Even om de hoek van het huisje van István Vidák, de viltkunstenaar die jaren achtereen 's zomers internationale bijeenkomsten organiseerde voor kunstenaars en wetenschappers uit Oost en West. Deze keer zou hij o.a. drie mensen uit Froenze, de hoofdstad van de toenmalige Sovjetrepubliek Kirgizië uitnodigen. Prof. Jevgenii Sorokin – etnograaf en auteur van het in 1986 verschenen boek *The Kirgiz Pattern* – zijn vrouw Alla, en Cipar – een "master" in de traditionele kunsten, of zoals wij het noemen de "volkskunst". In ons verhaal is met name deze laatstgenoemde vrouw belangrijk: zij maakt de chij.

Een yurt is een tent die bestaat uit een inklapbaar houten frame en bekleed is met dik vilt, waarvan de zijkanten opgerold kunnen worden, zie foto. De deur is van hout, ook met een oprolbare viltlap. Langs de zijkanten van bovenstaande yurt zijn de fraai versierde chij-matten aangebracht.

Met kloppend hart sta ik voor de gesloten tuindeur. Door een gaatje zie ik de druif, die zoals ieder jaar zwaar van de trossen over de pergola hangt. Ik snuif de geur op van de wilde bloementuin en vang klanken op van stemmen, de aparte tonen van meertaligheid. Ze zijn er, ik word voorgesteld aan de Kirgiezen, Pat Spark uit Amerika, Jeanette Green uit Nieuw-Zeeland, Stephanie Bunn uit Engeland. Het welkom-thuis-gevoel maakt zich van me meester en vooral na het weerzien van de vele oude bekenden overheerst dat gevoel van nooit te zijn weggeweest.

Tijd bestaat niet, dacht ik toen en dat denk ik ook op dit moment, nu ik mij Cipar voor de geest probeer te halen om over haar werken met chij, het gouden gras van Kirgizië, te schrijven. Ik zie haar weer zitten aan de tuintafel, de benen gestrekt over een steunbalk en met gele wol over de schouder, in volle concentratie gebogen over haar ontwerp (zie de foto op de vorige bladzijde). Ze heeft kort, roodgeverfd haar en als ze lacht, laat ze een paar blinkende gouden voortanden zien. Last van een taalbarrière heeft ze helemaal niet en als er geen tolk voorhanden is, vermaakt ze iedereen met haar mimische imitaties.

Voordat we naar de Hongaarse poesta vertrekken om daar gedurende een paar weken de eenzaamheid van het nomadenbestaan te ondergaan, verblijven we enkele dagen in Kecskemét. Deze tijd gebruiken we om aan elkaar te wennen en geplande programma-onderdelen voor te bereiden. Iedere gast levert een bijdrage naar vermogen. Claudia Dorschel heeft een autobusje bij zich en rijdt af en aan met fourage en onderdelen voor de op te zetten yurts (tenten van vilt, zie bovenstaande foto en het artikel over István Vidák in nummer 5/1984). Intussen druppelen steeds meer gasten binnen, die vrijwel direct na een korte kennismaking en verfrissing beurtelings met handen en voeten aan een grote viltrol gaan meewerken. Istvan wil een eigen yurt maken en heeft voor de bijeenkomst vele kilo's wol geprepareerd, uitgelegd en ingerold.

Onder het rollen wordt de kennismaking voortgezet met het uitwisselen van woorden en gebaren. Als de stemming erin zit, worden spreekkoren en liederen ingezet. Er wordt veel gelachen. Cipar werkt de hele dag door met het steppegras, chij. Om beurten gaan we bij haar zitten om te kijken of om een poging te wagen een grasstengel te omwikkelen. Ze bewaart de probeersels zorgvuldig en weeft ze, zoals later blijkt, mee in de beginstrook van haar mat. Ze geeft haar "leerlingen" altijd twee woorden mee: *harasor* (mooi) en *spasziba* (dank je wel).

Chij, het gouden gras van Kirgizië

Chij groeit aan de voet van de heuvels, op de steppe, op stoffige paden en in de hoefslag van de paarden. Het groeit als het ware tussen de yurts door. Chij is niet erg kieskeurig wat betreft de grondsoort, want het groeit ook aan de oevers van de rivieren. In de herfst wordt het geoogst en in de zon gedroogd. Cipar heeft uit praktische overwegingen vrij korte stengels meegenomen, maar het steppegras kan wel anderhalf tot twee meter hoog worden, te zien aan de hoogte van de schermen.

Vroeger werden chij-matten voor vele doeleinden gebruikt. De *achkana chij* deed dienst als kamerscherm, dat de yurt onderverdeelde in een woon/slaapgedeelte en een gedeelte waar het keukengerei en de voedselvoorraden werden opgeslagen. De sterke matten werden ook gebruikt als beschutting tegen de wind, bijvoorbeeld rondom de plek waar wol lag te drogen, en als haardscherm. Soms dienden ze als ondertapijt voor vilt, als beschermlaag om vocht en slijtage tegen te gaan. Bij het vilten worden chij-matten als ondergrond gebruikt om de wol op te leggen en later om de wol in te rollen bij het vilt- en volproces; daar worden alleen de eenvoudige matten voor gebruikt.

De vaak prachtig versierde matten die om het houten frame van de yurt worden bevestigd, heten op z'n Kirgizisch *chyrmagan kanat chij*. Zij dienen ter verfraaiing, èn als bescherming tegen wind en warmte in de zomer wanneer de dikke viltmuren van de yurt zijn opgerold.

Al even prachtig zijn de chij-matten die op de oprolbare vilten deur zijn genaaid. Vilt en chij worden daarbij versierd met op elkaar afgestemde patronen en kleuren. De patronen hebben vaak symbolische betekenis: een welkom aan de gast of goede wensen voor zowel de gasten als de bewoners van de yurt.

Ook het contrastrijke kleurgebruik heeft zijn betekenis. Het veel voorkomende dieprood tegenover een even diepblauw staan voor de rode bergruggen die afsteken tegen de blauwe avondlucht. Jevgenii verhaalt in zijn boek over de betekenis van de patronen. Het zijn vaak combinaties van motieven uit de wereld van de voorouders, die inspiratie vonden in de hen omringende wereld en in hun geloof. Hij noemt als voorbeeld o.a. de gebogen steel, de gebroken stengel, de kruisvorm en sporen in het zand.

Een detail van een chij-mat. De houtachtige stengels van de chij worden stuk voor stuk omwikkeld met ongesponnen wol. De patronen ontstaan door op de gewenste plaatsen van kleur te wisselen.
De gewikkelde stengels worden tot een mat geweven, maar eigenlijk is het geen weven, maar fitsen; zie de tekeningen op bladzijde 25.
De dubbele "kettingdraden" liggen op grote afstand van elkaar en worden na de inleg van een gewikkelde chij-stengel om elkaar gedraaid.
Als de mat klaar is worden de zijkanten van de chij-stengels gelijk gesneden, zoals op dit detail te zien is.

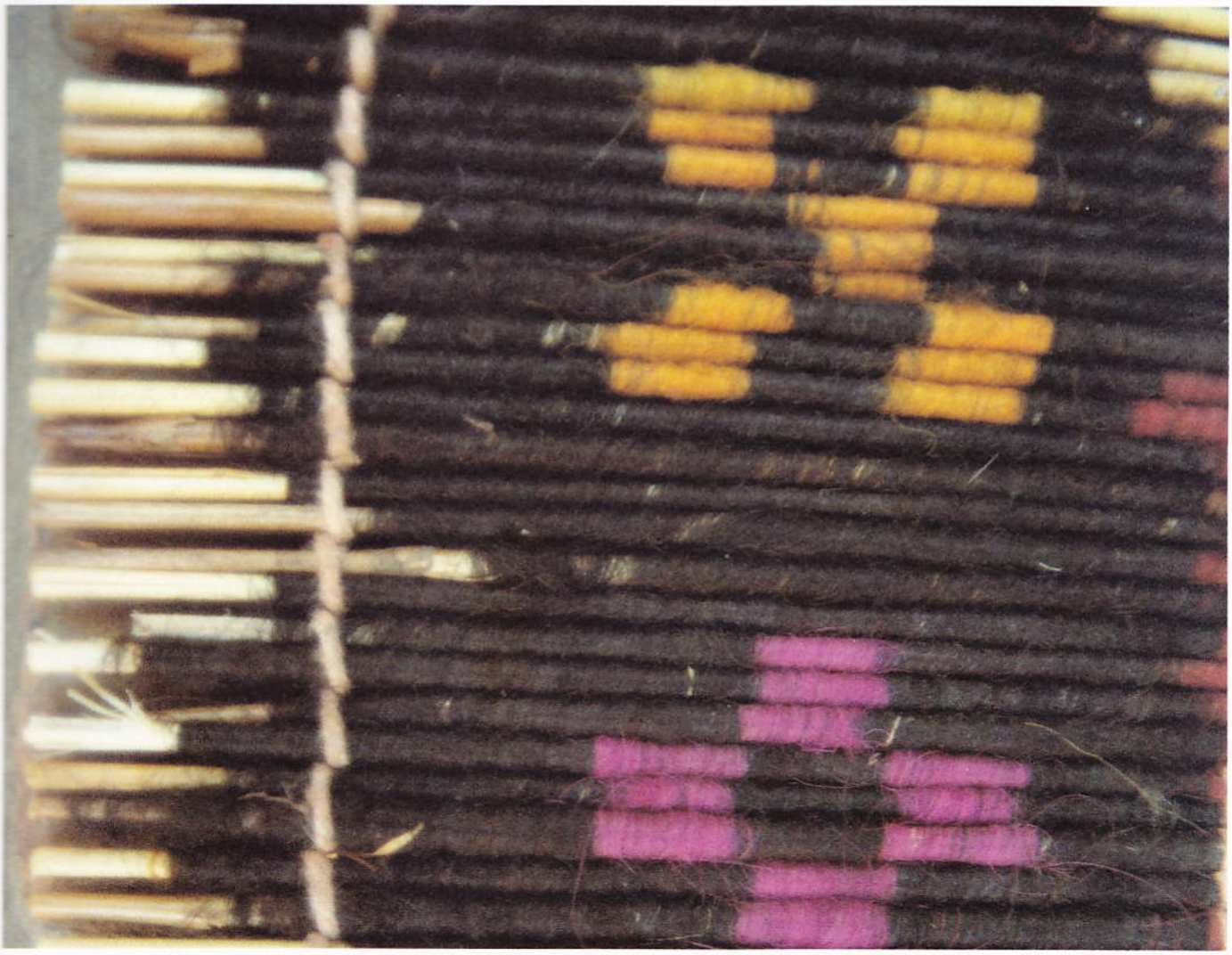

Het wikkelen en weven van een chij-mat

Als de groep belangstellenden uitgroeit tot een kleine schare, geeft Cipar een theoretische uitleg over het ontwerpen en een demonstratie van het wikkelen en weven van de chijmatten. Om verwarring te voorkomen zegt ze eerst dat het woord chij twee betekenissen heeft: het is de naam van zowel het steppegras als van de produkten die ervan gemaakt worden. Daarna rangschikt ze haar materialen op tafel: potlood en tekenpapier, paarse, gele, grijze en witte ongesponnen wol, de onmisbare chij (netjes gebundeld), een kommetje zeepsop, een bolletje touw om de voorlopige fitsen te maken, handgesponnen wol en uit vers hout gesneden klosjes voor het fitsen op het getouw.
Haar patroontekening is al klaar. Ze heeft een traditioneel motief gekozen: een ruitvorm in het midden, logischerwijs geflankeerd door kwart ruitvormen in de vier hoeken. In het middenveld staat een bloemmotief, zoals dat ook veel in borduurwerk en vilt voorkomt. Het zou een stengel kunnen zijn met omgebogen bladeren. Jevgenii geeft in zijn boek aan het bovenste deel van de tekening de betekenis *karga tyrmak:* drievingerig spoor van de vogel geplaatst op de stengel met gebogen bladeren.
Het is noodzakelijk om het patroon op ware grootte te maken, omdat het tegelijkertijd de ondergrond is waarop gewerkt wordt. Cipar trekt haar tekening voor de duidelijkheid nog eens over en legt de tekening dan recht voor zich op tafel. Daarnaast komt een bos chij te liggen. De stengels van de chij zijn iets langer dan de tekening breed is. De draden waarmee ze op drie plaatsen de voorlopige fits maakt (om de volgorde vast te leggen) zijn twee keer zo lang als de tekening hoog is en voor het gemak gewikkeld tot een vlinderbosje. Nu kan het echte werk beginnen.

Het overnemen van de tekening op de stengels
Cipar neemt een stengel in de hand en legt die op de patroontekening. Op de plaatsen waar op de tekening een lijn staat aangegeven, zet ze op de stengel een stip met potlood. Ze legt een tweede stengel tegen de eerste aan en zet ook daar stipjes op, recht boven de plaats waar de tekening lijnen aangeeft. Als ze zo door zou gaan, zou ze het hele patroon als een gestipte tekening op de stengels voor zich krijgen. Omdat de kans groot is dat de stengels in de war raken, stopt ze na een stengel of vijf, zes. Ze legt ze netjes op volgorde naast de tekening neer.
Via de tolk laat ze ons weten dat het stippen zetten met potlood een moderne variant is op de oude techniek. Vroeger prikte men met een speld gaatjes op de plaatsen waar nu de potloodstippen staan.
De eerste vijf gemerkte stengels geven, naast elkaar gelegd, de hoekvlakken aan en de plaats waar het middenveld begint. Voor beginners zou het een grote hulp zijn om vanuit een gekleurde tekening te werken, maar de ervaren Cipar heeft niet de minste moeite met de tekening van uitsluitend zwarte lijnen. Waarschijnlijk ziet ze het al helemaal kant-en-klaar gekleurd en geweven voor zich.

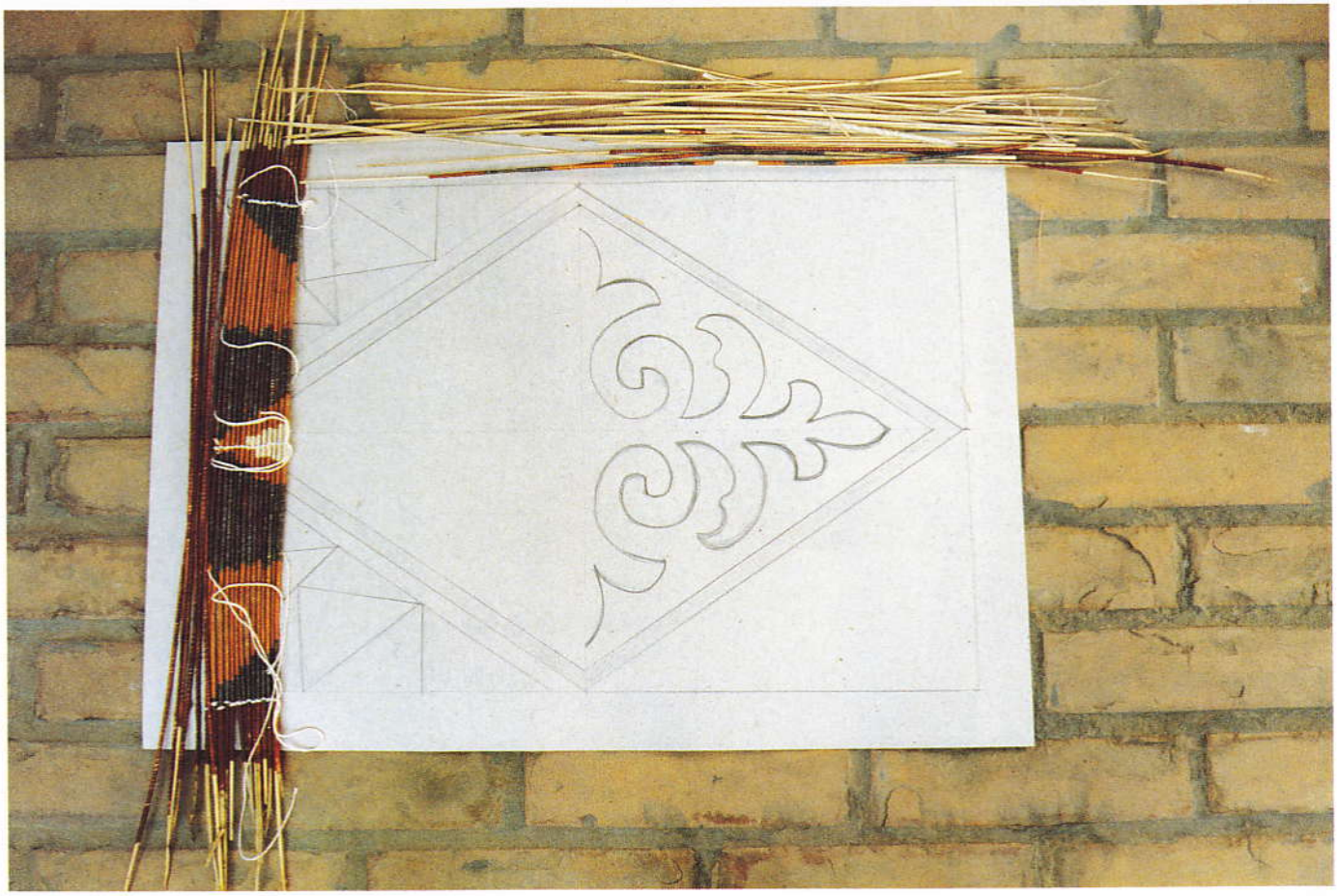

Het omwikkelen van de stengels

Cipar kiest de kleuren ongesponnen wol die ze nodig zal hebben en trekt die in heel dunne lontjes van ongeveer een halve centimeter breed en 20 cm lang. Dan pakt ze stengel nummer 1 en houdt die met de rechterhand schuin omhoog. Ze legt de wol met het dun uitgeplozen einde iets voor de verste potloodstip en houdt het met twee vingers van de linkerhand op de plaats. Met de rechterhand draait ze het stokje een paar keer van zich af tot het ontstane wikkeltje de stipt raakt. Dat is de aanhechting.

Tijdens de stop houdt ze de lont even loodrecht, maakt een omwenteling en wikkelt dan in tegenovergestelde richting – dus naar zich toe – tot iets voorbij de volgende stip.

Dan steekt ze een vinger in het zeepsopje en strijkt even om de laatste gewikkelde centimeter. Het zeepsopje is een soort lijm die de wolvezeltjes tegen elkaar vilt.

Met de volgende kleur en alle volgende kleuren doet ze hetzelfde.

De techniek is heel eenvoudig. Het duurt alleen even voor je de slag te pakken hebt, een regelmatig lontje kunt maken, niet te hard trekt, en een beetje tempo kunt maken.

Iedere stengel die klaar is wordt met een voorlopige fits vastgezet, zodat het patroon in de goede volgorde blijft.

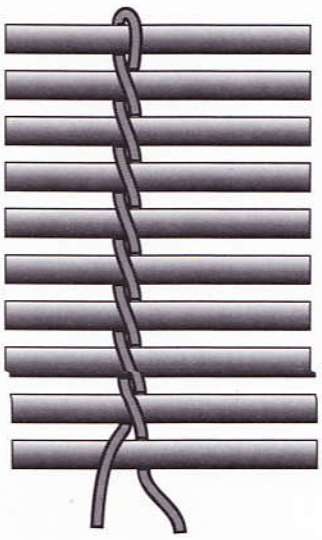

Het fitsen met één draad, zoals Cipar dit doet direct na het omwikkelen van de stokjes.
De draad wordt in het midden dubbelgevouwen en om de eerste stengel gelegd.

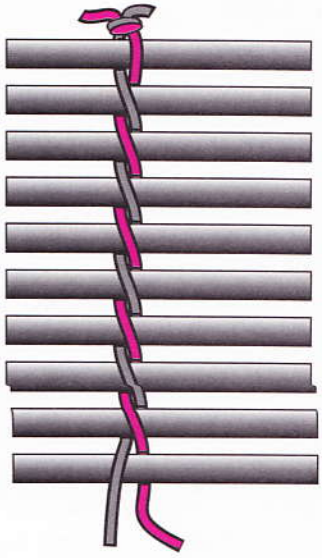

Het fitsen met twee kleuren.
Op deze wijze is de mat op het getouw gefitst.
Ze begint bij het knoopje.
Afwisselend komt de ene en dan de andere kleur boven.

Het begin van een chij-mat. Op de boomstam liggen de eerste gewikkelde stokjes, die met de fitsen zijn verbonden. Het deel dat klaar is schuift naar beneden (zie ook de foto op de volgende bladzijde) en het nieuwe stokje legt Cipar steeds op de boomstam.

Het fitsen van de chij op het getouw

In de poesta bouwen de Hongaren een primitief weefgetouw voor Cipar. De vilten voorhang voor de toegangspoort wordt omhooggeslagen en tussen de palen wordt een op vijf plaatsen ingekerfde boomstam op borsthoogte vastgezet. Het getouw is klaar!

Cipar heeft het deel dat klaar is (althans voorlopig gefitst) op de tekening op de grond gelegd. De boomstam heeft vijf inkepingen, voor vijf verbindingsrijen. Daarvoor wikkelt ze kettinggaren om tien houten klosjes, vijf met mosgroen, drie met okergeel en twee met rood. Dan plaatst ze steeds een groene en een gele tegenover elkaar en verbindt die met een knoopje tot een paar, daarna voor elke buitenkant een groene en een rode. Het garen op de klosjes wordt met een halve steek vastgezet op ongeveer een halve meter van het verbindingsknoopje. Ze hangt de klosjes over de boom in de inkepingen, die zorgen dat de afstand tussen de fitsdraden dezelfde blijft.

Het fitsen kan beginnen. Onze probeersels, de veelkleurige, tweed-achtige, ongelijke, en soms zelfs pluizige windsels zijn het eerst aan de beurt. Ze worden één voor één op de boom gelegd, nadat Cipar ze keurend op een voor haar logische volgorde heeft gelegd. Een beginstuk van dergelijke, niet in patroon gewikkelde stengels is gebruikelijk, zie ook de matten tegen de yurt op bladzijde 22.

Na iedere stengel die op de boom wordt gelegd, haalt ze de klosjes twee aan twee omhoog (steeds een paar), kruist ze die recht boven de boomstam linksom, en laat ze aan weerskanten van de balk zakken. Alle mosgroene klosjes hangen steeds naar één kant, afwisselend voor en achter. De fits zelf toont afwisselend een okergele en een mosgroene draad, aan de zijkanten een mosgroene en een rode.

Na het beginstuk van onze probeersels komen de volgens het patroon omwikkelde stengels aan de beurt. Eén voor één pakt ze de stengels en fitst ze die op de vijf plaatsen; de voorlopige fitsdraden hebben hun werk gedaan.

Nadat ze de tot dantoe omwikkelde stengels in de definitieve chij-mat heeft verwerkt, begint Cipar met het omwikkelen van het volgende stel stengels. Zijn alle stengels ingebracht, dan worden de fitsdraden twee aan twee afgeknoopt, de zijkanten bijgesneden en is de chij-mat klaar.

Een detail van de chij-mat die Cipar tijdens de bijeenkomst in Hongarije maakte. De "beweeglijke patroonlijnen", typerend voor deze techniek, zijn min of meer vergelijkbaar met die van ikatpatronen.

Chij in de flat

Tegenwoordig wonen de meeste Kirgiezen in huizen, waar de traditionele chij geen nut meer heeft. Toch hangt er in de meeste flats een chij aan de muur of ligt er een kleine chij op tafel. Als aandenken aan een dierbaar verleden? Heeft de chij er een nieuwe betekenis bijgekregen in de vorm van kleine wand- of tafeldecoraties?

Dergelijke artikelen worden op de internationale markt gebracht door Kyal, een organisatie opgericht in 1968, met het doel de toegepaste volkskunst te stimuleren en "souvenirs" van hoge kwaliteit te ontwikkelen en daarmee bij te dragen aan de instandhouding van de cultuur en de bevordering van de economie. In 1988 waren er al 2500 "masters" bij Kyal aangesloten. Hun produkten worden naar meer dan 20 landen geëxporteerd. Er bestaat dus een kans dat u een echte chij ergens bij u in de buurt zult tegenkomen.